

Ez az írás, pontosabban, ez a néhány észrevétel, következtetés és javaslat, amit itt el akarok mondani, az Újvidéki Rádióról szól. Részben a rádió „fizikai tényéről”, de inkább arról, ami különböző címeken, nyelveken és hullámhosszon műsorként eljut a hallgatóhoz.

Az okot ezeknek a jegyzeteknek a megírására egyrészt a sajtóban megjelent kritikái cikkek adták, amelyek sok mindent bizonygattak és bizonyítottak, de leginkább azt, hogy a nyilvánosságnak fogalma sincs a rádió valódi problémáiról, azokról a nemcsak a rádió számára sorsdöntő kérdésekről és fogyatékoságokról, amelyekkel ez a munkaközösség, többnyire magára hagyatva, nem tudott megbirkózni.

Másrészt, az Újvidéki Rádió az idén ünnepli fennállásának huszadik esztendejét, és amennyire meghökkentő, annyira jellemző is a tény, hogy a húsz esztendő alatt soha sehol senki nyilvánosan és részletesen le nem írta ennek a rádiónak a műsorkonceptióit, és senki sem próbálta felmérni — ismét a nyilvánosság előtt — a munka eredményeit a vajdasági nemzetiségek kulturális szükségleteinek kielégítése szempontjából. (Tehát a rádió alapvető feladata szempontjából.)

Hogy az ember egyáltalán valamiféle szinten, valami következetességgel és tárgyilagossággal beszélhessen az Újvidéki Rádióról és lehetőleg elkerülje az ötféle nacionalizmus és sovinizmus apró csapdáit, szerintem szüksége van egy, relatíve, meggingathatatlan támaszpontra, egy maximális és kifogásolhatatlan eszményre és modellre, amit én „Vajdasági Rádió” néven neveznék.

Mindenekelőtt tehát meg kellene próbálni megrajzolni ezt a „Vajdasági Rádió” nevezett modellt, meg kellene fogalmazni a rádiókra és műsorunkra vonatkozó legáltalánosabb, lényeges és — ami a fő — mindenki által elfogadható koncepció tételeket.

Az én megfogalmazásom a következőképpen hangzik:

A VAJDASÁGI RÁDIÓNAK OLYAN TOBB ADÓÁLLOMÁSSAL RENDELKEZŐ SZERVEZETNEK KELL LENNIE, AMELY KÉPES LESZ VAJDASÁG MINDEN NYELVÉN TELJES ÉS FOLYAMATOS MŰSORT NYÚJTANI.

A tárgyi igazság érdekében közbe kell szúrnom, hogy már az Újvidéki Rádió megalapításakor világos volt az alapítók előtt, hogy az öt nyelv egy hullámhosszon csak ideiglenes, kényszermegoldás, és hogy előbb-utóbb meg kell teremteni az önálló műsorokat. A kérdés, hogy ez miért nem valósult meg, tu-

lajdonképpen a fonál vége, mert erre válaszolva, az Újvidéki Rádió egész problematikáját legombolyíthatjuk és érthetővé tehetjük.

Részletezve a „Vajdasági Rádiót”, meg kell mondani, hogy ez egyáltalán nem lenne olyan merev valami, mint amilyenek első pillantásra feltűnik. Mert nemcsak az adókról van itt szó és nem elsősorban róluk, hanem rugalmas, sokoldalú és precíz műsorszervezésről, amely a lehető legkisebb anyagi és munkabefektetéssel a lehető legnagyobb mennyiségű és minőségű eredményt nyújtja.

A szervezési sémák egyike az, hogy a jelenlegi nagyadó általános, zenei műsort sugározzon, amelyet az egyes nyelvterületek felé sugárzó kisebb közvetítő-állomások a saját műsoruk komponálásához felhasználnak. A nagyadó viszont átvénné a kisadók műsorából azokat a beszédműsorokat, amelyek külföldön is érdeklődésre számíthatnak, és amelyeket ezért érdemes lenne felerősíteni. Így lesz egy rádióból négy, illetve öt rádió. De vannak más lehetőségek is.

Az egész roppant egyszerűnek és elfogadhatónak látszik, pedig még ezzel a legáltalánosabb megfogalmazással is rengeteg kérdés szegezhető szembe, kezdve attól, hogy miért nem valósult meg — amint már említettem — vagy valósulhatott meg egy ilyen koncepció az elmúlt húsz év alatt, egészen addig, hogy lehet-e egyáltalán számítani egy ilyen totális elképzelés megvalósítására a jövőben, mert amit a nemzetiségi polgárnak a kultúra terén nyújtani kellene (természetes mező nem mindig van — tehát meglehetősen kiadásban) ahhoz, hogy ne csak egyenjogú, hanem egyenrangú is legyen a szocialista haza többi polgárával, az még ennél is több. Az, ha csak a rádió területén maradunk, akkor is olyan sok, hogy pillanatonként a megvalósítás „science fiction”-nak, de még inkább „financial fictionnak” látszik.

A továbbiakban, megkísérlem, nem annyira védeni az elgondolást, mert azt támadni aligha lehet valakinek oka rá, mint inkább felsorolni azokat a múltbeli és jelenlegi elemeket, amelyek engem meggyőztek afelől (nem biztos, hogy az olvasót is meggyőzik), hogy a „Vajdasági Rádió” prepotens és nehezen megvalósítható koncepciója tulajdonképpen elkerülhetetlen társadalmi szükség.

Elnézést kérek, ha valakinek csalódást okoznék azzal, hogy nem „leplezek le” senkit és semmit, nem vádolok személyeket és nem árulok el műhelytitkokat, hogy szüntelenül a lehétköznapi, közismert tényekkel operálok, de az egész kérdéskomplexum többé-kevésbé ilyen közismert tényekből tevődik össze — tényekből, amelyek annyira nyilvánvalóak, hogy nem is törődik velük senki.

Az első ilyen közhely az, hogy a rádióműsor nem ugyanaz, mint az újság. Az újságot zsebre lehet tenni, és elő lehet venni bármikor. Ha az ember első olvasásra nem ért meg valamit, másodszor is elolvashatja.

A rádióval egészen más a helyzet. Ott a műsor meghatározott időben kezdődik, és meghatározott ideig tart. Aki hallotta — hallotta, aki nem, az magára vessen.

Ezért a rádióhoz nem is viszonyulnak úgy az emberek, mint az újsághoz. Csak egy egészen kivételes szűk kör az, amely a nyomtatott műsorokat böngészni és meghatározott, előre kiválasztott adásokat hallgat. A többség egyszerűen „bekapcsolja” a rádiót, vagyis tesz-vesz, végzi a dolgát, miközben a rádió „szól”.

Az ilyenfajta rádióhallgatáshoz folyamatos, szakadatlan egynyelvű műsor kell. Ha ezt nem kapja meg a hallgató, hullámhosszot változtat, vagy elzárja a készüléket. A műsorkezdesi idő, egy-kettő kivételével (a megszokott napi hírósszefoglaló műsorok és a naponta ismétlődő kedvenc zeneműsorok), inkább a szerkesztőségek szempontjából fontos. A hallgató számára alig jelentenek valamit. Senki sem húzza fel az órát, hogy csörögjön, amikor kezdődik a magyar (szlovák, román, ruszin...) műsor.

Ilyen folyamatos, élvezhető rádióműsort, bár az sem egésznapos és az sem hallható kellőképpen, az Újvidéki Rádió jelenleg csak szerb nyelven produkál.

Ha ezt a szempontot és kritériumot következetesen alkalmazzuk, és nem látom, hogy miért ne lehetnének következetesek, akkor ki kell mondani, hogy a vajdasági nemzetiségeknek nincs saját rádióműsoruk! Az az ötnyelvű műsorkoktél, amit az Újvidéki Rádió nagyadója sugároz, egyik nyelvetterület hallgatóságát sem elégíti ki.

Tulajdonképpen még bele sem kezdtem a sorolásba, és máris magyarázkodnom kell. A „Vajdasági Rádió”, az eszményen és modellen nem értem a teljes megvalósulás igényét sem ma, sem belátható időn belül. Számomra — mivel tudatában vagyok a rádiót körülvevő valamennyi képtelenségnek, tehetetlenségnek, lehetetlenségnek és a helyzet teljes sanyarúságának —, ez számomra inkább a szabad lehetőségek modellje, és csak másod- vagy harmadsorban gyakorlati követelés.

Hogy ez az eszmény, amelyet többé-kevésbé mindenki elfogad — mivel többet nem lehet kívánni —, miért nem valósult meg az elmúlt húsz esztendő alatt, illetve miért halad csigalassúsággal a megvalósulás felé, annak az úgynevezett „objektív” okok mellett megannyi szubjektív oka van. Ezek a szubjektív okok éppen olyan fontosak, mint az objektívek, csak egy fokkal tragikusabbak, mert többnyire belső okok — nemzetiségiéik.

Hogy a jugoszláviai magyar értelmiség számottevő része (nem tudom, mennyire vonatkozik ez a többi nemzetiségre) mind a mai napig sem érzi úgy látszik szükségét annak, hogy saját teljes rádióműsora és rádiószolgálatja legyen, és ennek megfelelően nem is mutat a dolog iránt érdeklődést. Persze, ezen nem annyira a verbális érdeklődést, az újságcikkekben kifejezettet értem, mint inkább a cselekvéssel kifejezett érdeklődés hiányát: a rádió iránti tömeges, aktív politikai viszonyulás hiányát.

Ennek a jelenségnek az okait itt nem tudom kimutatni, sem kutatni, ez egy külön tanulmány tárgya lehet. Feltételezhetem csupán egyes környezetekben a társadalmi fejletlenség folytán a még fel nem ébredt igényt, más környezetben pedig pont ennek az ellenkezőjét — a szükségletek és a tennivalók szörnyű mennyiségének felismerését és a tőlük való menekülés és elzárkózás szándékát. Maga a jelenség azonban itt van. Lehangoló hatását és következményeit igazolni fogja a rádió minden műsoralkotó dolgozója (ha be meri ezt vallani önmaga és mások előtt), de az Újvidéki Rádió történetében tárgyi bizonyíték is bőven akad rá; számtalan adat és eset, amely arra enged következtetni, hogy a jugoszláviai magyar értelmiség egy része közömbös a rádió iránt, egy másik rétege viszont idegenkedik tőle. Hogy az emberek tudatában — vagy talán tudat alatt, mert azt sem lehet állítani, hogy minden esetben tudatos megnyilvánulásokról van szó — meddig megy a viszonyulás, azt nemrégiben egy, a sajtóban megjelent cikk bizonyította, amelyben a szerző a vajdasági magyarok kulturális intézményeinek felsorolásából egyszerűen kifejejtette az Újvidéki Rádiót.

A vázolt viszonyulás fokáról, elterjedtségéről, jelentőségéről stb. lehet vitatkozni, de a létéről aligha. És ez annál különösebb, mert — ha már a magyar nyelvetterületnél tartunk — a Kossuth és a Petőfi rádió nap nap után szemléltetően bemutatják nekünk, hogy mit jelent egy rádióműsor a nemzet kulturális életében.

Ha nem vélt egyéni sértések és érzékenységek, hanem valóban a közérdek, a jugoszláviai magyarok érdekei szempontjából nézzük a dolgot, akkor nemcsak az elégtelen érdeklődés tényét leszünk kénytelenek elismerni, de a jelenségnek a mibenlétét is teljesebben fel tudjuk fogni. Mindemellett kötelességemnek tartom

megismételni, hogy nem a verbális érdeklődésről beszélnek, hanem az aktivitás hiányáról, amely egyszerűen abból áll, hogy a rádiótól több műsort és műsoron kívüli kulturális tevékenységet követelünk, másrészt pedig a rádióknak nyújtott konkrét (politikai, anyagi, műsoralkotási) támogatásból. Egy viszonyról, egy vérkeringésről van szó, amely a komplett nemzeti rádióállomások és környezetük között mindenütt fennáll, és amire a nemzetiségi rádióknál a szerep különlegessége és nagyobb volta miatt fokozottabban szükség van, mint bárhol.

Persze, nem kell túlozni, és nem szabad azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy a teljes rádióműsorhoz és a műsoron kívüli aktivitáshoz, a rádió fantasztikus propagandista, oktató, nevelő, szervező, mozgósító, tudatosító erejének teljes kihasználásához óriási, nálunk eddig még nem látott munkabevetés kellene, és az öt főbb vajdasági nyelvterület közül legfeljebb kettő gondolhatna a megvalósításra. A többinek nincs és belátható időn belül nem is lesz hozzá ereje. (Politikai realitásként talán ezt is le kellene szögezni valahol.)

Ezért és még néhány hasonló ok miatt ismételttem és hangsúlyoztam annyira, hogy a teljes, ötnyelvű vajdasági rádióműsor előttem pillanatnyilag inkább mint szabadságeszmény — mint a szabad fejlődési lehetőségek eszménye él. Ezt az alapelvet és fantasztikus távlatot, szerintem, jelenleg mindenekelőtt kimondani és minden vonatkozásában tudatosítani kell, és azután kezdeni elhárítani útjából a legnagyobb akadályokat.

Hogy a „Vajdasági Rádió”, pontosabban a „Vajdasági rádióhálózat-koncepció” mennyire nem mellékes és nemcsak elméleti kérdés (legalábbis egyes vonatkozásaiban), azt ma már számtalan gyakorlati jelenség és példa bizonyítja. Közöttük pillanatnyilag legélesebben tevődik fel az úgynevezett lokális adók problémája.

A rádióhálózat „fizikai” kiépítésének, vagyis a közvetítőállomások és egyéb technikai eszközök üzembe helyezésének gondolata szintén nem mai keletű. Tekintettel arra, hogy a rádió munkaközössége ezt az utóbbi tíz évben még technikailag sem volt képes megvalósítani (addig el sem jutottak, hogy ez az elgondolás a műsorkoncepciókban is érezhetőbben kifejezésre jusson), a rádió mellett elszűnő idő és a fejlődés termékeként Vajdaság-szerzte kezdtek megalakulni a helyi adók: Kisač, Srbobran, Vrbas, Subotica . . .

Hogy mit jelent és mit jelenthet politikailag és jogilag a helyi adó (és nemkülönben erkölcsileg), azt a vajdasági rádiószolgálat és a Vajdaságban élő népek kultúrája szempontjából sürgősen le kellene tisztázni és szögezni; törvénybe kellene iktatni, mert elburjánzásuk hatalmas veszélyeket rejt magában.

A legnagyobb veszély (ami viszont valószínűleg a legkevesebb közfelháborodást fogja kiváltani) az információ és interpretáció minőségének és szintjének katasztrofális csökkenése. Nem olyan régen dolgoznak ezek a lokális adók, de máris alig van közöttük olyan, amelyik körül nem terjengene a helyi pletyka és a személyes leszámolások bűze. Valamennyien olyan műveltségi szintet, írástudást és beszédkultúrát propagálnak, ami — jobb híján — megütheti a mértéket valami vidéki pégyetem előadótermében, de semmi esetre sem felel meg egy olyan hatású propagandaszerszöznek, mint amilyen a rádió. A hallgató rendszerint nem rangsorol. Számára a rádió a társadalom hangja, akár Újvidékről szól, akár Srbobranból, és a szélesebb társadalomnak szinte kötelessége intézkedni a szava hitelének a darabolása és kisajátítása ellen. (Nem vagyunk még olyan gazdagok és olyan fejlettek, hogy a nemzetiségi tömeges kultúra szinte egyetlen, de mindenképpen leghatásosabb eszközét falusi szintre és sok esetben — politikai játékszerré süllyesszük. Természetesen azt sem akarom állítani, hogy az Újvidéki Rádió mindenkor és teljesen biztosítja a kívánt minőséget, de az erő koncentrációja folytán képesebb erre, mint bármely más hasonló szervezet.)

A második veszély, hogy a lokális adók ilyen megjelenésével, aminek mostanában tanúi vagyunk, a vajdasági rádióhálózatban műsorpolitikai szempontból nem változik semmi. Saját helyi, politikai konstellációikhoz igazodva, ezek az adók csak megsokszorozzák az Újvidéki Rádió legnagyobb fogyatékoságát: a vegyes felvágotthoz hasonló soknyelvű műsort. (Szabadka: horvát-magyar, Srbobran: szerb-magyar, Vrbas: szerb-magyar-ruszin stb. . .)

A harmadik veszély (amely legplasztikusabban a szabadkai 7 Nap „Adószedők” című cikkében jutott kifejezésre) az erők és anyagi eszközök szétदारabolásának a veszélye. Nem akarom itt azt a szinte ijesztő rövidlátást elemezni, ami ebből a cikkből sugárzik, csak megpróbálom röviden vázolni a gondolatmenetét: Szabadkán megalakult a rádióállomás, és igazgatója, Vitomir Ružić értesítette a községi szkupstinát, hogy a rádiónak kevés az a harminovalahány millió, amit kap, még annyi kellene. Mivel a községnek erre nincs pénze — a további fejtegetés talán a cikkíró okoskodása, nem lehet tudni —, két megoldás lehetséges: vagy a szabadkai polgárokkal külön megfizettetni, hogy lokális adó boldogítja őket (1 új dinár felár az előfizetésre), vagy pedig az Újvidéki Rádió előfizetési járandóságaiából kell elvenni a Szabadkáról sugárzott műsorral arányosan.

Hogy egy ilyen elv szentesítése hamarosan negyvenvalahány rádióállomást jelentene Vajdaság számára és ugyanannyi igazgatót, főszerkesztőt... — de **EGYETLEN TELJES ÉS HASZNÁLHATÓ RÁDIÓMŰSORT SEM** —, az a cikkírón kívül világos mindenkinek, aki gondolkodik.

A mai helyzetben, amikor sokéves huzavona után az Újvidéki Rádió olyan kis részesevé válik az előfizetésből, hogy — az időközben megnövekedett költségek folytán — a csőd szélén áll, amikor az ebből a pénzből nagy erőfeszítésekkel produkált műsort elégtelennek vagyunk kénytelenek nyilvánítani, akkor nem kell zseninek lenni ahhoz, hogy az ember felfogja az arányokat és megértse: A teljes ötnyelvű vajdasági műsorhoz, vagyis ahhoz, hogy minden vajdasági szerb, magyar, szlovák, román, ruszin reggeltől estig az anyanyelvén hallgathasson műsort, a teljes vajdasági rádióelőfizetés sem lenne elegendő. (Pedig azt a vajdasági rádió soha nem kapja meg.)

Mivel ennek előbb-utóbb mégiscsak meg kell valósulnia, világos, hogy a fejlődés útja nem a dezintegráció felé vezet. A fejlődés és a végcél csak az anyagi eszközök és az alkotó erők minél teljesebb integrációja és minél ésszerűbb kihasználása útján érhető el.

Értsünk szót: senki sem tilthatja meg (nem is akarja) egy kommunának, vagy akár jóval kisebb társulásnak sem (mondjuk, egy munkaközösségnek), hogy a saját, specifikus szükségletei fedezésére rádióállomást üzemeltessen. De egy dolog a specifikus rendeltetésű helyi, vállalati vagy társulati rádióállomás, és más dolog a vajdasági nemzetiségi rádióműsor. A kettőt sem anyagilag, sem műsorpolitikailag nem kell keverni, még akkor sem, ha a helyi adók egyes esetekben, közvetítőállomásként, bekapcsolódnak a hálózatba.

Hogy a kérdés: „Mi az, hogy nemzetiségi rádióműsor” akár csak megközelítőleg is választ nyerjen és ez a válasz teljes súlyában érthető is legyen, meg kell különböztetni a rádióműsor szerepét a különböző környezetekben.

Égészen leegyszerűsítve a dolgot, így mondhatnánk:

„A nemzeti rádióműsor része a nemzet kulturális életének, a nemzetiségi pedig annak egyik leghatásosabb lehető hordozója.

A Kossuth rádió, vagy a belgrádi rádió a maga három műsorával, kifejlett, teljes instrumentáriummal, intézményhálózattal rendelkező nemzeti kulturális élet központjából szól, annak szellemi terméséből a színe-javát továbbítja a hallgatóknak. Ha ezek a műsorok semmi egyebet sem tesznek, csupán éberén figyelnek

a nemzet és a világ szellemi életében észlelhető haladó és értékes megnyilvánulásokra, ha továbbbítják őket és segítik érvényesülésüket, akkor máris megtették a lezsebbet és legnagyobbat, amit egy rádió a nemzetéért és a haladásért tehet.

Tanúi vagyunk azonban annak is, hogy sem az egyik, sem a másik említett nagy rádióállomás nem elégszik meg ennyivel, hogy mindkettő élénk, műsoron kívüli tevékenységet fejt ki. A modern rádió már nemcsak kollektív propagátor, de szervező erő is egyidőben.

A nemzetiségi rádióműsor esetében némileg más a helyzet. Ennek legfontosabb feladata az illető nemzetiségi csoport anyanyelvi kultúrájának ápolása, megőrzése és fejlesztése, ezzel a dolgozók nyelvre és nemzetiségre való tekintet nélküli egyenjogúságának és részben egyenlőségének a biztosítása. Ez a rádió nemcsak közvetít, de maga is produkál, és bizonyos része a központnak, de bizonyos értelemben és bizonyos fokig maga a központ.

(Talán nem kell külön magyaráznom, hogy az egyenjogúság és az egyenlőség között meglehetősen a különbség, és hogy az egyenlőség a nemzetiség számára kulturális téren, a maximális jó szándék és megértés mellett is csak részben valószínűsíthető meg — egyebek között logikai képtelenség is. A táv azonban csökkenthető, és ennek a csökkentésnek a foka a nemzetiségi kulturális intézményektől, munkájuk célszerűségétől és intenzitásától függ. Lévén pedig a rádió a legsokoldalúbb és legnagyobb „érintkezési kapacitással” rendelkező ilyen intézmény, a szerepe kézenfekvő.)

Mínél kisebb és elhatároltabb egy-egy nemzetiségi csoport, annál nehezebb eleget tenni ennek a feladatnak: annál több a követelmény, a pótolni való hiány, és annál kevesebb az erő és lehetőség.

Az élő szó és a zenekultúra terén a nemzetiségeknél a rádió az egyetlen, ami pótolhatja a hiányzó nemzeti intézményeket, és ezt a pótlást semmiképpen sem szabad csupán műsortevékenységeknek tekinteni. A kisebbségi rádió, ha a marxista nemzetiségi politika elvei vezérlik, nem maradhat a mikrofon mögött, hanem meg kell jelennie ösztönző- és főként szervezőként a hallgatók között.

Ez így nagyon kézenfekvőnek tűnik. Ha azonban ezt az egész komplexumot megpróbáljuk egészen elvszerűen a „Vajdasági Rádió” szemszögéből levetíteni, akkor nagyon furcsa eredményekre jutunk.

Nyilvánvaló, például — ha következetesen folytatjuk az internacionalista gondolatmenetet —, hogy a legkisebb és ennél fogva leginkább megrövidített és elmarasztalt népcsoportnak kell a legtöbbet segíteni. (Nálunk ezek a ruszinok, a rádióműsorban is.) A való helyzet ma, ha nem is ennek a fordítottja, de az ideálistól igen messze van.

Ezzel eljutottunk a való (rádióműsorbeli) egyenlőség témájáig és annak megértéséig, hogy az Újvidéki Rádió mai műsorsémája a nehezen hallgathatóságon kívül még miért tarthatatlan. Kirakatmegoldás, amely nem old meg semmit, és évről évre csak mélyíti a bajokat. De talán eljutottunk annak a megértéséig is, hogy milyen fantasztikus pénz- és erőbevetést igényel egy kisebbségi rádióműsor, ha teljesíteni akarja a feladatát.

Itt ismét emlékeztetnem kell arra, hogy számomra a „Vajdasági Rádió” inkább szabadságeszmény, semmint gyakorlati, mai követelés. Mert például az egésznapos ruszin műsor nemcsak azért utópia, mert nincs hozzá elég pénzünk és technikai felszerelésünk, hanem azért is, mert — nincs, aki csinálja!

De ez közel sem jelenti azt, hogy a jelenlegi műsorsémán ne kellene és ne lehetne máris, lényegesen változtatni.

Itt meg kell mondanom, hogy feltételezésem szerint ez a műsorbeosztás, amelynek alapján nincs kétórányi folyamatos műsor egy-egy nemzetiség nyelvén,

nemcsak azért tartja magát olyan csökönyösen az Újvidéki Rádió sémájában, mert valamikor egy agitprop így határozta meg, és most, hogy az agitpropok eltűntek, nincs illetékes, aki ebbe beleszóljon. Más oka van ennek.

A műsorséma elasztikusabb kezelésének szüksége már tizenvalahány éve annyira kézenfekvő és szemmel látható (annyi történelmi változás zajlott le időközben, hogy már a vasút is néhányszor módosította miattuk a menetrendjét), hogy az ember előtt rövid vizsgálódás után világossá válik, hogy itt a külső hatások mellett bizonyos „közegkonzervativizmus”, tehát a belső erőknél az ellenállása is közrejátszott. (A belső erőknél semmi esetre sem értem a rádió egész munkaközösségét, amelyben már évek óta egyre élesebb a differenciálódás. Ez a differenciálódás épp ezen a kérdésen, a műsor kérdésén folyik, amint azt később részletesebben be fogom mutatni. Azt sem lehet mondani, hogy ez a húszéves harc eredménytelen lenne, de a fentebb megállapított alapvető tényen ez nem sokat változtat.)

Ennek a konzervativizmusnak egyik támasza, illetve a konzervatív erők hatékonyságának egyik alapja az úgynevezett „nagyadó”. Ez is olyan állítás, amit mindenki tud, de senki illetékes be nem vallja, és ezért nehéz bizonyítani. Az állítás lényege ugyanis az, hogy a nagyadó körüli tülekedés, pontosabban a be nem vallott félelem, hogy a közvetítőállomások megépülésével valakinek el kell hagynia az „európai” hangerőt és meg kell elégednie a regionális hallhatósággal, segítette a közvetítőállomások tervének elsikkadását, konkrétan, azoknak az erőknél a malmára hajtotta a vizet, amelyek a rádiót kezdetűl fogva elsősorban technikának tekintették és csak másod- vagy harmadsorban műsornak, és amelyek a közvetítőhálózat kiépítését is mindenekelőtt modernizációs kérdés-ként kezelték.

Annyi pénze, hogy mindegyik nemzetiség számára egy külön Európa-szerte hallható nagyadót üzemeltessen, Vajdaságnak nincs, és előreláthatólag nem is lesz a következő tíz-húsz esztendőben (vagy legalábbis nem erre a célra). Persze, erre gyakorlatilag nincs is szükség, jogilag pedig tilos, mert a nemzetközi egyezmények értelmében csak a 236,6 méteres hullámhossz illeti az Újvidéki Rádiót. (Mivel nem voltunk képesek kellő hangerővel megülni, már ez a hullámhossz sem egészen a mienk, „kalóz” állomások dolgoznak rajta, amelyek itt nem zavarnak, de Európa bizonyos részei felé „letakarják” az Újvidéki Rádiót.)

Abba viszont, hogy területünkön hány korlátozott erejű és hatósugarú kisebb adót működtetünk, a nemzetközi jog nem szól bele — és az ilyesmit a pénztárcánk is jobban bírja, mert, amint mondtam, hálózat esetében nemcsak a technikai, hanem a műsorköltségek is jóval alacsonyabbak.

Ezért szerintem a „Vajdasági Rádió” megvalósításának egyetlen reális útja: egy színvonalas központi zeneműsor, amelyet, amint már kifejtettem, műsor-kompozíciós elemként szabadon használnak fel a közvetítőállomások. (Esetleg két nagyadó, két központi zeneműsorról, ami azt biztosítaná, hogy a nyelvterületi műsoroknak szakadatlanul a rendelkezésére áll a zene.)

A nagyadó beszédműsorainak kérdését (amennyiben megoldódik az öt teljes műsor technikai kivihetősége) egészen más, az eddigiektől eltérő szempontok alapján kellene eldönteni.

Felül kell emelkednünk a nemzeti irigykedések, egymás tájába lesések primitív „délkelet-európai” (nem csupán balkáni) koldusmentalitásán, és legalább ilyen fejlett környezetben, mint amilyen a rádió és azok, akik vele közvetlen kapcsolatban állnak, el kell vetni a szükség és elmaradottság diktálta, elévült „kulcsolitikát”.

A nagyadó felhasználásának az elve csak a racionalitás lehet olyan értelem-

ben, hogy melyik nyelven fejthet ki legnagyobb és leghatásosabb propagandát a jugoszláv öngazgatói realizmus mellett.

Az Újvidéki Rádióról szólva azt is meg kell mondani, hogy a nyilvánosság nemcsak a problémákról, de a sikerekről, az eredményekről is aránylag keveset tud. Az eredmények és munkasikerek rendszerint minden zaj nélkül, kész produktumként — műsorként kerültek eléje. Senki sem mondta a hallgatónak, hogy ez vagy amaz a műsor ennyi meg ennyi lemondásba és küzdelembe került, és hogy ezért illene, ha a kedves hallgató a születésére felfigyelne. A rádió dolgozói ezt egy meghatározott erkölcs szellemében nem tartották említésre méltónak.

Ma azonban olyan idők járnak, hogy a szerénységet gyakran az együgyűséggel egyenlítik ki, és ki is csúfolják. Kulturális életünk egyes kritikussai ellenállhatatlanul kezdenek emlékeztetni a félkész ételeket gyártó konzerviparra vagy az előre gyártott elemekkel dolgozó építőiparra. Hódít a kész ítéletek és vélemények tállalásának veszélyes, agyakat begyepesítő, tévHITEKET és hisztériákat ígérő, erkölcsi és esztétikai értékelőképeséget csökkentő gyakorlata, ami annál is inkább veszélyes, mert egyes művelői nem riadnak vissza még a politikai szélhámozságtól és a tudatos hazugságtól sem, ha az céljaiknak megfelel.

Ilyen körülmények között kénytelen vagyok megtenni azt, amitől eddig a rádió minden munkatársa tartózkodott, és legalább nagy vonalakban vázoló a munkaközösség haladó erőinek harcait és sikereit. Odáig persze nem sülyedek, mint egyes közíróink, akik nyilvánosan saját magukat dicsérik, és ezért a sikerek szám szerinti felsorolásától megkímélem az olvasót.

Annak ellenére, hogy folyamatos magyar, szlovák, román és ruszin műsor nincs, a műsorok mennyisége és a „választék” minden nyelvterületen növekedett (a ruszint kivéve) az elmúlt húsz esztendő folyamán. Odáig jutottunk, hogy például a magyar műsorok skálája egy normális rádió mércéje szerint majdnem teljes (csak a fokozott nemzetiségi szükségletek mércéje szerint elégtelen), és ha figyelembe vesszük, hogy ez sok olyan kulturális tevékenységet feltételez, ami a vajdasági nemzetiségi környezetben azelőtt ismeretlen volt (kezdve a rádió-újságírótól, irodalmi szövegírótól, a rádióbemondón, színészen és rendezőn át egészen a hangfelvevőig) — és ennek megfelelően ezekből a szakmákból rengeteg alkotást is —, akkor kezd sejteni, hogy a rádió által mennyivel gazdagodott a nemzetiségek kulturális élete.

Külön téma ennek keretében az, hogy az Újvidéki Rádió műsoralkotó kádereinek munkája és tapasztalata nélkül lehetetlen lenne, vagy legalábbis nagyon megnehezülne, a televízió bevezetése a nemzetiségek nyelvén.

Mivel már a bekezdés elején megfogadtam, hogy tartózkodni fogok az unalmas felsorolástól, megelégszem az elmondottakkal és inkább az eredmények elérésének feltételeit mutatom be, azt, hogy milyen módon és milyen áron jutott a munkaközösség addig, ameddig eljutott. A felméréshez és az értékeléshez, azt hiszem, ez elsőrendű fontosságú tényező.

Ez a fejlődés és ezek az eredmények, amelyek éppúgy a nemzetiségek létfeltételeihez tartoznak, mint a demokratikus életforma többi elemei, természetesen nem maguktól jöttek, hanem egy ellentmondásokkal, előretörésekkel és visszavonulásokkal, győzelmekkel és vereségekkel tarkított húszesztendő harc eredményei. Ezt a harcot pedig egészen konkrét emberek vívták, és közöttük tucat-számra van olyan, aki egész életét a rádióknak szentelte, de ha műsorokat nem soroltam, neveket még kevésbé fogok.

A harcok és ellentmondások egyik forrása az, hogy az Újvidéki Rádió kezdettől fogva meglehetősen bizonytalan jövedelemforrásokkal indult. (Bizonytalanságon a változékonyságot, az elvi meghatározatlanságot értem.) A nemzeti-

ségi politika koncepciói és gyakorlata messze volt a maiaktól, és ez tükröződött a rádió pénzelésén. (A legegyszerűbb és legkézenfekvőbb megoldás, hogy a „Vajdasági Rádió” kapja meg a vajdasági előfizetésből származó pénzt, gyakorlatban még ma is megvalósíthatatlannak mutatkozik, nemhogy akkor.)

Ezek a pénzelési megoldások, amelyek az előfizetésből való részesedésből és a kisebbségi rádióknak szánt állami támogatásból tevődtek össze, az idők folyamán néhányszor megváltoztak, és e változások eredményeként az Újvidéki Rádió egyre kedvezőtlenebb anyagi helyzetbe jutott. (Az állami dotációk a demokratizációs folyamatokkal arányban csökkentek, de nem növekedtek ezzel arányban az előfizetésből származó jövedelmek. Főképp a költségek növekedésével nem volt arányban a jövedelemnövekedés.) A pénzelés körüli bonyodalom, az örökös magyarázkodás, követelőzés, koldulás nemcsak a szüntelen bizonytalanság nyomasztó tényével hatott fékezően a műsortevékenységre, hanem azzal is, hogy rengeteg erőt és időt vont el a műsoralkotástól — a termelőket elvonta a termeléstől. Hogy ez az állapot mennyire szakadatlan, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy most is, amikor ezeket a sorokat írom, a rádió vezetőségének fő a feje, mert még nem tudja, hogy a májusi személyi jövedelmeket miből fogja kifizetni. Ennek ellenére a rádió dolgozói állandóan a műsor bővítésén, minőségi javításán dolgoztak (például az M-stúdióbeli színpadi tevékenység és az URH-műsor bevezetése szintén ilyen kritikus időszakban történt).

Volt azonban ennek a helyzetnek egy másik, politikai oldala is. Nem mindenki viszonyult (házon belül és házon kívül) az Újvidéki Rádióhoz úgy, ahogyan az „árva vagyon”, példázva azt a közismert tényt, hogy a törvényhozói és kongresszusi dokumentumok nem vándorolnak automatikusan az emberi fejébe. Nem tekintette ezt a rádiót mindig és mindenki a kommunista szövetség nemzetiségi politikája egyik megtestesítőjének. Voltak olyanok, akik egyszerűen kirakatnak, valami szükséges rossznak tekintették — a nemzetiségi politikával együtt. Az ilyen felfogású körök tevékenysége abban állt, hogy valahányszor csökkent a nemzetközi feszültség, nyomban az a gondolatuk támadt, hogy az Újvidéki Rádió ilyen formában fölösleges pénzkidobás, és megkísérelték a belgrádi rádió közvetítőállomásává vagy a külföldnek szánt híradóállomássá degradálni. (Ezeknek a felfogásoknak a gyöngyszeme az a belgrádi rádió egyes köreiből származó elképzelés, amely szerint az Újvidéki Rádióknak csak néhány fordítót kellene tartania, akik lefordítanak a Belgrádból készen kapott anyagot.)

Tehát a műsoralkotás mellett a munkaközösség vezetőinek és a legjobb újságíróerőknek erre is kellett ügyelniük és állandóan mindenütt magyarázni kellett, hogy az Újvidéki Rádió nem ugyanaz, mint a belgrádi rádió idegen nyelvű híradása, magyarázni kellett, hogy nem „idegen nyelv” ez a négy nyelv, hogy ez nem a külföldnek szól és kell, hanem elsősorban magunknak és miattunk, annak ellenére, hogy a rádió alapítási okmányai e tekintetben világosak és teljesen félreérthetetlenek voltak.

Amit itt elmondtam, az nem lázálom, nem humoreszk és nem karikatúra. A rádió minden mai és volt vezető embere tanúsíthatja. Legfeljebb tárgyi bizonyítékokkal lehetne nehezen bizonyítani, mert a kilincseléseknek és a kabinetalkudozásoknak nem maradt írott nyoma.

Ezeket a dolgokat most sem azért soroltam fel, hogy a múltat hánytorgassam, és valakinek a szemére vessem. A nemzetiségi politika mai gyakorlata nem az égből pottyant, hanem egy harccal egybekötött hosszú folyamat eredménye, amelyben lassan őrlődtek a maradi erők és felfogások. Az Újvidéki Rádió története része az általános harc történetének, és a haladó erők következetességének és szívósságának köszönhető az, amit a munkaközösség az elmúlt húsz esztendő alatt teremtett. Ez pedig nem kevés sem mennyiség, sem minőség, sem hatás te-

kintetében. Mennyiségileg a beszédműsor annyi, mint egy napilap anyaga naponta (magyar nyelven, a többi nemzetiségi nyelveken kevesebb), minőség, előadás tekintetében jóval fölötte mindannak, amit a tartományban produkálnak (példa: a tiszta magyar beszéd és ejtés egyetlen nyilvános forrása), hatás tekintetében pedig a „példányszáma” nagyobb, mint valamennyi vajdasági napilapnak, hetilapnak és folyóiratnak együttvéve.

Ha tehát valaki komolyan akar a Rádió problémáival foglalkozni politikai és szociológiai szempontból, akkor mindenekelőtt azt kell felfognia, hogy az, amit az első rádiós „generáció” teremtett, valószínűleg „történelmi maximum”, vagyis a legtöbb, amit az adott körülmények között el lehetett érni (ezekbe a körülményekbe beleszámítom az emberek képességeit is), és, ami még fontosabb, hogy ez, amit ők teremtettek, örökség és alap. Az egyedüli lehető, amire a rádiószolgálat további fejlődését építeni lehet, és amely — épp ezért — objektíve kihat ennek a fejlődésnek az irányára és iramára, akár tetszik ez nekünk, akár nem.

Sokan tették fel már a kérdést, hogy az Újvidéki Rádió megtorpant-e fejlődésében. A válasz erre a kérdésre nem lehet egyöntetű, mert akkor hazugság lenne. Ha a műsormennyiséget, ha a kivitelezés minőségét és a sugárzott anyag szakszintjét tekintjük, akkor erre a kérdésre nemmel felelhetünk. De ha a rádiópropagandaexpenzióját (mondhatnám: jelenlétét) tekintjük, akkor már nem lehet a válasz ilyen határozott.

Az Újvidéki Rádió műsor- és propagandaexpenziója, ha talán nem is torpant meg egészen, de egyre lassúbb fejlődést mutat 1956 óta. Hogy ezt a szintén képtelenségnek tűnő állítást elfogadhatóvá tegyem, ismételten és részletesebben meg kell magyaráznom az intézmény jelentőségét, illetve azt, hogy mit kell, hogy a kisebbségnek nyújtson a rádióműsora, és ezek szerint mi lett volna egy expanzív rádiótevékenység feladata.

Nem akarok egészen szélsőséges példát venni, illetve egészen kis nemzetiségi csoportot leírni, ahol a hiányok és deformációk is szélsőségesek. Példaként veszem a legnagyobb vajdasági nemzetiségi csoport, a magyarok helyzetét, és megkísérlem felsorolni azokat a nemzeti (vagy nemzetiségi) kulturális intézményeket, amelyeknek híján vannak és amelyeknek pótlását a rádió végzi vagy végezhetné.

— A nemzeti zenekultúrát ápoló valamennyi intézmény.

— Az oktatási rendszer hiányzó intézményei (különösen a szakoktatás hiánya — ha nem is intézményesítve).

— A könyvkiadás hiányosságai, amelyek objektíve pótolhatatlanok, tekintve, hogy a behozatal sem segít, mert a magyarországi könyvkiadásból a kor szellemi panorámájának számunkra legizgatóbb szövegei vagy kimaradnak, vagy megcsonkítva jelennek meg.

— A nemzetiségi státusból fakadó sajátos jogokkal és bajokkal való törődés. Ez különösen a központoktól távol eső elmaradottabb falusi környezetekre vonatkozik. (Ahol „nyelvi” alapon megjelenik a saját kisebbségi bürokrácia, amely épp áttételessége folytán primitívebb és undorítóbb, mint a „többségi” bürokrácia. A nemzetiségeknek pedig az általános jugoszlávon kívül nincs külön nemzetiségi „antibiotikumuk” ez ellen a specifikus és kettős fertőzés ellen. Hozzájuk, a kis környezetekbe sokszor még azok a védőeszközök sem jutnak el tisztán, amelyek a többi polgárnak a rendelkezésére állnak.) Itt a rádió hathatós közönség szolgálata sokat segíthetne. Ezt a meglévő elégtelen szolgálat sikere és népszerűsége bizonyítja.

— A nyelvművelés fokozott szüksége és csökkent lehetősége. (A nyelv archai-

zálódásának és romlásának fokozott veszélye, és a nyelvkultúra megfelelő intézményeinek mennyiségi, kapacitásbeli elégtelensége.) Bármennyire is nagyképűnek tűnik, de ki kell mondanom — évek hosszú sorának gyakorlati tapasztalatai alapján —, hogy az iskola mellett ma egyre inkább a rádió és a televízió az, amely egy nyelvgyakorlatot fenntartani és fejleszteni képes. Ezt az állítást igazolni fogja bármelyik párhuzamos elemzés az észak-bácskai és dél-bácskai magyarok beszélt nyelvéről, szókincséről stb.

— Bármennyire is nemzetközi ma az úgynevezett szórakoztató ipar, a ponyva, félponyva, könnyű műfaj, jellegzetes, hogy megnyilvánulásait minden nemzet a maga módján éli meg, és az egyénhez túlnyomórészt nemzeti szűrőn át jutnak el (nem úgy, mint a „csúcskultúra” termékei, amelyek többé-kevésbé eredeti formában jutnak el a fogyasztóhoz. A nemzeti dallamkincsnek a szórakoztató zenében való felhasználása egyik érdekes eleme ennek a problémakörnek). Így, ott, ahol megvannak hozzá az átvevő és közvetítőszervek, a behozatal többé-kevésbé nemzeti veretet kap (ha egyébbel nem, hát az interpretációval), és felszívódik a nemzeti gondolati áramkörbe. (Kabaré- és operettszínpadok, szórakoztató együttesek, hanglezkiadók, ponyvakiadók, énekesek, előadóművészek, konferan-sziék, diszk-dzsekók stb.) Ehhez hozzá kell venni azt a nem kevésbé lehangelő kultúrpolitikai realitást is, hogy a „modern idők” a tömeghez nem az élkultúra termékei által jutnak el, és még csak nem is a saját kifejezési módjuk útján. (Drasztikus példa erre a két tv-filmsorozat, amelyek a nagyközönség előtt addig úgyszólván teljesen ismeretlen Faulkner és Galsworthy nevét tették ismertté. Ebben a drasztikumban külön nemzetiségi drasztikum az, hogy azok a polgárok, akik csak az anyanyelvüket beszélik, még ebből a szellemi „áldásból” is kimaradtak.)

— A nemzeti kulturális kör nem tekinthető teljesnek, bezárultnak, az öntudat nem teljedhet ki az egyének absztrahálásának, kiemelkedésének, a modern mitológiának a lehetősége nélkül. Az eszményképteremtés (sztárok) lehetősége, a kedvenceknek az „elérhetetlen—elérhetőség” állapotában való tartása és azok majmolásának, utánzásának a lehetősége szintén a kulturális élet mai szükségletei közé tartozik és — a finnyáskodó fintort nyugodtan elhagyhatja az olvasó — nem is a leghaszontalanabbak közé. (A „Ben Quick” hisztéria ugyanannak a kulturális érési folyamatnak a tünete, mint egy kiváló regény, függetlenül attól, hogy más környezetekben és más pólusokon jelentkeznek.)

Ez csak hozzátvetőleges felsorolása volt azoknak a funkcióknak és lehetőségeknek, amelyeknek egy nemzetiség többé-kevésbé híján van, és amelyeket egy megfelelő rádióműsor és rádió-tevékenység (beleértve most már természetesen a televíziót is) szintén „többé-kevésbé” — de valahogy mégiscsak helyettesíthetne.

Azzal, hogy az Újvidéki Rádió nemzetiségi műsorsémája nem változott, csak legfeljebb bővült valamivel, hogy egyre inkább fogyott a műsoron kívüli tevékenység (az utóbbi években ismét növekszik), a vajdasági nemzetiségek létfontosságú kulturális szükségletei maradtak kielégítetlenül. Lévéen ez a helyzet legkevésbé a rádió munkaközösségének a bűne, mert a munkaközösség nagyjából megtette, ami erejéből tellett, a történelmi felelősséget azoknak kell majd valószínűleg vállalni érte, akik az utóbbi húsz esztendőben a vajdasági kulturális politikát irányították — tehát a nemzetiségek kulturális politikáját is — és nem tudták vagy nem akarták észrevenni, hogy hol az alapteendő. Hogy nem véletlenül van szó, azt az Újvidéki Rádióval szembeni néha egészen érthetetlenül közömbös viszonyuláson kívül más hasonló vagy talán még kirívóbb példák bizonyítják (például a szerb és a magyar művelődési egyesületek „egyesítése”, ami után vagy az egyik vagy a másik, vagy mind a kettő, abbahagyta a munkát, és ami évtizedekre visszavetette a tömeges kulturális tevékenységet Vajdaság-

ban), de sehol olyan plasztikusan, mint az Újvidéki Rádió esetében nem lehet kimutatni, hogy az ilyen viszonyulás a bürokratikus és etatista koncepcióknak a kultúrára való alkalmazásából eredt.

Azon az alapon, hogy például a Dnevnik és a Forum kiadó (csak azért veszem őket példának, mert a rokon szakmából valók, bár más tartományi intézményekkel az összehasonlítás sokkal drasztikusabb eredményeket adna) tartományi intézmények, a rádió pedig köztársasági (hivatalos alapítója a köztársasági végrehajtó tanács, igazgatóját a tartományi szervek javaslatára a köztársasági végrehajtó tanács nevezi ki), a tartományi politikai erők és szervek anyagi, politikai és káderpolitikai szempontból aránytalanul nagyobb figyelmet szenteltek a két említett, propagandisztikai hatás és lehetőségek tekintetében aránytalanul szerényebb intézménynek, mint a rádiónak.

Ennek a fonák helyzetnek garmadával van tárgyi bizonyítéka, de hogy a dolog nem maradt csupán jogi-politikai vagy bürokratikus-hierarchiai síkon, hanem, hogy úgy mondjam, tudattényezővé vált, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a húsz év alatt egyetlen tartományi politikai vezető sem tartotta szükségesnek, hogy a rádió újságíróival vagy a rádióbeli kommunistákkal leüljön és megtárgyalja a rádió POLITIKAI problémáit. (Nem számítom ide azokat a látogatásokat, amikor a látogatók csak az igazgatói irodában tárgyaltak, sem azokat, amikor kiküldöttként a pártszervezet évi értekezletén keneteljesen megdicsérték a rádió dolgozóit.)

Arról a hideglelős labdázásról, amely az anyagiak körül a rádióval folyt a köztársaság és a tartomány között (és amely egyik fő oka az Újvidéki Rádió mai helyzetének is, amelyet, ha nem lenne olyan szomorú, komikusnak is lehetne nevezni, de azoknak a mulasztásoknak is, amelyek az elmúlt húsz év alatt történtek); ezekről a hájszálfinom, de alapjában véve bornírt, következményeikben sötét játékokról az Újvidéki Rádió számvevőszéki könyvei, zárszámadásai és igazgató bizottsági, tanácsülési jegyzőkönyvei sokat mesélhetnek. Nem lehet elvitatni a mindenkori tartományi vezetőségek jóindulatát a rádióval szemben, de ez a jóindulat főként csak akkor nyilvánult meg, ha segíteni kellett a köztársasági vagy szövetségi költségvetéstől valamit kicsikarni — és csak nagyon ritkán hatott el odáig, hogy a tartomány belenyúljon a saját pénztárába.

De elég a múltból és az okokból. Beszéljünk inkább a következményekről, mert azt már mondtam, hogy a mulasztások nemcsak rádió-szintűek, de most azt is akarom mondani, hogy nemcsak nyelvi, kulturális és nemcsak „nemzeti-ségi” szintűek.

A jugoszláviai magyarság a történelmi és földrajzi konstelláció folytán abban a helyzetben volt az elmúlt húsz esztendőben, hogy a magyar nemzet legnemeesebb szabadságharcos, forradalmár hagyományainak legyen a letéteményese, őrzője és továbbfejlesztője, a jugoszláv nemzetiségi politika és a jugoszláv demokratikus szocializmus mérhetetlen dicsőségére, egész társadalmunk hasznára. Az ilyen irányú öntudat fejlesztésére, az építő cselekvések érlelésére, a haladó erők mindennemű ösztönzésére (természetesen nemcsak a magyaroknak — de emlékeztetek, őket vettük példának) a rádió lehetett volna a legmegfelelőbb és leghatalmasabb eszköz. A nagy forradalmi virágzás, saját mulasztásaink miatt is, jóval kisebbre sikerült, mint amekkora lehetett volna. Rádió-területen az elmaradt újvidéki szellemi és propagandista expanzió helyett a Kossuth rádió kínál egyre szebben csomagolt, de eszmeileg „férges” gyümölcsöt, amely a jugoszláviai magyarnak alapjában véve nem ízlik. (Ha korábban akadtak is közöttük olyanok, akik nem tudták, hogy mi az a mellékíz az almában, mi az a diszsonáns hang, ami a fülüket sérti ebben a propagandában, a csehszlovákiai események után többé-kevésbé mindenki rájött.) Ilyen helyzetben azután terjed, a keletkezett

vákuumban, a nálunk egyébként nem indokolt „maszek” állásfoglalás és lelki-állapot, az a lelkiállapot, amikor az emberek a maguk dolgával törődnek. (Szerintem ebben az esetben, a magyar polgárok egy rétegénél — itt ismét főként a falusi elemről van szó — nemcsak a piaci termelés annyit emlegetett negatív hatásairól van szó, hanem külön és specifikus politikai kiábrándulásról, nemzeti alapon a be nem vált remények és ki nem használt lehetőségek miatt. Persze ebben nemcsak a rádió ludas.)

Arról, hogy a fejlődési lehetőségek elszalasztása milyen óriási szellemi károkat okozott a jugoszláviai magyaroknak és hogy mekkora kár ez a társadalomnak, egy rendkívül érdekes szociográfiai tanulmányt lehetne írni. A konkrét tünetekről legtöbbet a tanügyi munkásaink beszélhetnének.

Nem lehet tehát az Újvidéki Rádió és műsorainak vorsát sem a múltban, sem a jövőben elváltatni a vajdasági magyarság (a vajdasági nemzetiségek) sorától, nem lehet a nemzetiségi rádió műsorkérdését csak nemzetiségi, csak rádió-kérdésnek tekinteni és egy munkaközösségre bízni.

Felmérni nem tudom, legfeljebb remélni, hogy nem késő még, és hogy nem lenne szélmalomharc, ha megpróbálnánk helyrehozni a hibákat és pótolni a hiányokat.

Nagyon érdekes lehetne (valami bogarászó történésznek, nekem inkább szomorkás) megvizsgálni, hogyan vetülnek az elmondottak a rádió munkaközösségén belül, milyen viszonyulást teremtettek a műsorhoz és milyen légkört az egyes nemzeti szerkesztőségekben. Hogy azonban az, amit el akarok mondani, az olvasó tudatában megmaradjon a reális jelentőségében és nagyságában, hogy ne hipertrofálódjon, kénytelen vagyok előbb felhívni a figyelmet egy, a rádióval kapcsolatos, szinte pszichológiai természetű jelenségre.

Arról van szó, hogy a rádióval (a „mi rádiókkal” és nem általában „a rádióval”) megjelenik az életünkben egy bizonyos meghatározott értelemben a „negyedik dimenzió”, valami, ami a világról és tárgyairól alkotott sémáinkba nem illik bele, konkrétan, valami, ami van és nincs egyidőben. Sok embernél ez egy különös, menekülési jellegű viszonyulást vált ki, ami abban nyilvánul meg, hogy a jelenségnek a „tapintható” részére összpontosítják a figyelmüket, abba kapaszkodnak, hogy ne kelljen amazt, a megfoghatatlant végiggondolni. A rádió esetében ez abban nyilvánul meg, hogy a rádión mindenekelett a technikai berendezéseket értik, a stúdióberendezéseket, a rendkívül attraktív adót és az antennát — ami technikai szempontból nagyon helyes, de társadalmi és politikai szempontból téves.

Társadalmi és politikai szempontból a rádió, a műsor, a „negyedik dimenzió” és ennek a rénynek a tagadása vagy figyelmen kívül hagyása egyrészt a szellem állapotáról tanúskodik, másrészt súlyos mulasztásokat és deformációkat eredményez.

A viszonyulásoknak ebbe a kategóriájába tartozik az alkotók egy részének a viszolygása is attól, hogy tevékenységét teljesen a rádiónak szentelje. Ha nem is egészen pontosan, de itt is megközelítően arról van szó, hogy az illető a klasszikus fizika mércéivel mér, amely szerint az alkotásnak tartós, fizikailag mérhető dimenziói is kell hogy legyenek. (E tekintetben a határvonal valahol a hanglemeznél és a magnószalagnál van.) Az alkotásnak a tömegtudatban való kreálódása (és egyben kifejezésre jutása és tartósítása) olyan dolog, amelyet a legtöbb alkotó, még ma is, legfeljebb megmosolyog.

Mindezt még el kellett mondanom légkörként és keretként ahhoz, amit a rádió belső viszonyairól akarok mondani, mert a dolgok összefüggnek, és együtt adják a realitást.

Az elmúlt húsz év belső viszonyait vizsgálva a rádióban (és minden kulturális intézményben), sok mindenre akadna a kutató történész: összeütközésekre, kishitű megtorpanásokra, következetlenségekre, útvesztésekre, amelyeken, kisebb vagy nagyobb mértékben, a rádió minden osztálya és minden dolgozója átesett. Számomra azonban, épp azért, mert ezek a jelenségek a demokráciáért folyó harcnak szinte szabályos tünetei és kísérői voltak, nem ezek a legfigyelemremélőbbek.

Ami szerintem fontos, és ami, belső deformációként a fejezetbevezetőben változott külső és általános konzervatív viszonyulások eredménye, az a technicizmus, amely az Újvidéki Rádióban nagyjából a munkaközösség műsoralkotó része ellenére és annak ellenállása közepette fejlődött ki.

Megkísérlöm legalább megközelítően megfogalmazni ennek a technicizmusnak a mibenlétét, amelynek egyik megnyilvánulása az M-stúdió, a fruška gorai közvetítőállomás és az új szenttamási nagyadó, a rádió büszkeségei, mert valamennyit a „saját erővel” (nemcsak: erejéből) építette fel.

Az Újvidéki Rádióban a munkaközösségnek egy jelentős része már évek óta a rádió jó működésének fogalmán mindenekelőtt az adóberendezések kifogástalanságát érti, a sugárzás elektronikai mértékegységekben kifejezett erejét, a vétel zavartalanságát, és csak harmadik helyen értik rajta a műsorkvalitásokat. Bizonyíték erre a rádió fejlesztésének tervei, a beruházási tervek, amelyekben a technikai szükségleteket rendszerint oldalakon át tárgyalják, a műsorfejlesztés szükségleteit pedig rendszerint elintézik néhány közhelyeszerű mondattal. Itt meg kell mondani, hogy az utóbbi időben, főleg azóta, hogy a műsorosztályok konkrét követelésekkel álltak elő, a helyzet lassan változik. Kezd már legalább verbálisan teret hódítani a műsor fontosságának elismerése. Az URH-műsorok bevezetése az első eset a rádió történetében — az alapítást kivéve —, hogy előbb volt a konkrét műsorkoncepció és igény, és aztán kreálták hozzá a technikai lehetőséget. Az eszközök felhasználásában, a termelési költségek struktúrájában azonban semmi nem változott — minden műsorbővítés a műsorszemélyzet rovására, többletmunkaként, önkéntes vállalásként, megtérítés nélkül történik — ami világosan bizonyítja, hogy a „műsorközpontú” szemlélet győzelmétől még messze van a rádió.

Az embernek gyakran az az érzése, hogy ez a technicizmus tulajdonképpen reakció a műsor vonalán való „érvényesülés” lehetetlenségére, hogy a munkaközösség ebben éli ki a másutt elfojtott alkotóerejét. Valószínűleg ebben is van valami.

De ha tüzetesebben vizsgáljuk meg a jelenséget (a technicizmust) és ha figyelembe vesszük a szívósságát és tartósságát, akkor minden „objektív nehézségek figyelembevételén” és pszichológiai magyarázkodáson túl kérlelhetetlenül elének áll a tudatos politikai állásfoglalás ténye. A feltevés, hogy a házban bizonyos erők tudatosan forszírozták a technicizmust, hogy sakkban tarthassák az egyébként többségben levő műsorkészítő személyzetet (tehát a termelőket), hogy parírozzák az egyre erősödő demokratizációs törekvéseket, és hogy fékezék azt, amitől a legjobban féltek (mert felfogni és áttekinteni minden következményében nem voltak képesek), a teljes nemzetiségi műsorexpanziót és kibontakozást.

Volt idő, amikor a rádió ellenállhatatlanul hasonlított egy kisededóvóra, ahol a nemzetiségi kisedek komoly felnöttek felügyelete alatt játszották a maguk kised játékaikat.

Természetesen az akkori helyzetnek az öngazgatás fejletlensége — illetve kifejlesztetlensége — volt a ludas. Azóta, habár az idevonatkozó törvényes előírások nem túl sokban változtak, valamennyire megváltozott a légkör a rá-

dióban: az öngazgató szervek tekintélye megnövekedett, de az alapvető betegség megmaradt. Még mindig nem fordult elő ugyanis az, hogy a termelők határozták volna meg a termelési tervet (kivéve az említett URH példát) és azután megpróbálták volna, az egész munkaközösséggel együtt, előteremteni hozzá minden szükséges munkát és anyagot. Még mindig nem jutott el a rádió odáig, ahol kezdeni kellett volna: hogy egy kitűzött műsorcél megvalósításáért küzdjön, és annak rendeljen alá minden egyebet.

Magukban a nemzeti szerkesztőségekben ez a helyzet, amely fojtogató ködként nehezedett olykor a házra, és amely ellen egy időben úgy látszott, hogy nincs apelláta, bizonyos apátiát, begubózást, majd kitöréseket és elkeseredett harcokat eredményezett, de mindenekfelett bizonyos kisebbségi érzést, amitől egyhamar nem is fognak tudni szabadulni.

Ennek a fejezetnek a végén az olvasó bizonyára felteszi a kérdést: hogyan lenne egyáltalán lehetséges az ilyesmi, mikor az elsőt kivéve, a rádió minden eddigi igazgatója kisebbségi, pontosabban, magyar volt?

Válaszolni erre a kérdésre — főként bizonyítékok nélkül — ismét csak egy fejezeti elemzéssel lehetne, de ehelyett megkísérlem egy viszontkérdéssel érzékelteni a dolgok olykor szinte éterikus szubtilitását, ahol egy különös módon minden lehetséges.

Felteszem viszontzásként tehát a kérdést: az utóbbi tíz évben miért épp akkor került a rádió mindig súlyos anyagi krízisbe, amikor igazgatóváltás volt?

Erre a kérdésre természetesen sok lehető válasz van, de az egyik közöttük az, hogy ezzel az új igazgatót már a kezdetben „letaglózták” a súlyos anyagi problémák rémével, és gazdasági igazgatót csináltak belőle, aki a műsorral (mivel ott nem voltak „súlyos” problémák) csak mellékesen és másodsorban foglalkozhatott.

Bizonyítékért nem is kell messze menni. A rádió most új igazgatót kap. A pénzügyi krízis még soha nem volt olyan nagy, mint most: A számvevőség adatai szerint a rádió az anyagi csőd szélén áll.

Ennyi lamentáció után felvetődik a kérdés, hogy (számomra természetesen csak a már említett „Vajdasági Rádió” koncepcióin belül) milyen konkrét programmal jöhet egy esetleges mentőakció, egy újjászületés.

Annak bizonyítékaul, hogy még ez az évtizedes áldatlan helyzet sem tudta a műsorkészítő osztályok dolgozóiból teljesen kiölni az idealizmust (azokból, akik valamilyen oknál fogva megmaradtak a rádiónál, mert a kiemelkedő újságírók, zenészek és más művészek egy része elhagyta a rádiót, és átment más, nagyobb távlatokat és nem utolsósorban magasabb jövedelmeket kínáló intézményekbe, ami még súlyosbította a helyzetet), a rádió tájékoztatóosztályának magyar szerkesztőségében és a magyar szórakoztató osztályon indult egy mozgalom, amely az műsorreformot szorgalmazza. (Amint már említettem, az egyik az URH-műsört, a másik pedig a kísérleti színpadot eredményezte.) Ennek a mozgalomnak a célkitűzéseiből körülbelül össze is lehetne állítani egy akcióprogramot, egy műsor-alapkonceptiót a következő főbb pontokkal:

1. A jugoszláv öngazgató szocializmus és a népek testvériségének előmozdítása, a mai élet követelményeinek megfelelő propagandisztikai és szervezői tevékenység által.

2. Műsorbeli és műsoron kívüli tevékenységgel aktívan küzdeni a külföldi ideológiai diverzió ellen.

3. A nemzetiségek különleges helyzetéből származó hiányok és lemaradások kiegyenlítésén való, az eddiginél sokkal nagyobb méretű tevékenység az elérhető legnagyobb egyenlőség érdekében.

4. Akciók a nemzetiségek emancipációja, forradalmi öntudatuk és önbecsülésük növelése érdekében. (Mindenekelőtt a saját forradalmi múltjuk és hagyományaik feltárása és tudatosítása útján.)

5. A nemzetiségek kulturális értékeinek prezentálása a jugoszláv rádióhálózat útján a jugoszláv kulturális közvélemény felé. (Ezt a követelményt és közönséget jelenleg sokkal rendszeresebben informálják mondjuk az indiai kultúráról, mint a velük együtt élő nemzetiségekről.)

Ugyancsak a jugoszláv népek kiemelkedő kulturális értékeinek prezentálása a nemzetiségek körében, de nem az eddigi primitív mechanisztikai alapon, hanem úgy, hogy azokat a nemzetiségek kultúrája valóban felszívja, magáévá tegye, és gazdagodjon általuk.

Mind az öt pontot a kezdeményezők kettős értelemben értik: műsortevékenységgént és műsoron kívüli tevékenységgént.

Arról természetesen szó sem lehet, hogy a rádió maroknyi újságírója egy ilyen ambiciózus és az eddigi gyakorlattal sok mindenben homlokegyenest ellenkező tervet megvalósítson. A rádió munkaközössége ilyesmit az egész vajdasági közélet (nemcsak nemzetiségi) aktív segítségével nélkül nem tud megvalósítani.

Ezt annál is inkább fontosnak tartom hangsúlyozni, mert, amint már utaltam rá, véleményem szerint a vajdasági magyar értelmiség egyes részeinek a viszonyulása az Újvidéki Rádióhoz hasonlít ahhoz, amikor a folyóparton emberek állnak, fuldoklót néznek, és ahelyett, hogy mentésére sietnének, úszóstílusát kritizálják.

Tudom, hogy a piaci termelés korában anakronizmus anyagi ügyekben forradalmi vagy nemzeti öntudatra hivatkozni. Nem is teszem ezt. Ezzel az írással inkább azt szeretném tudatosítani a vajdasági magyar értelmiségben (elsősorban a humanista értelmiségre gondolok), hogy hasonlít a mesebeli cigányra, aki maga alatt vágja a fát. Jó lenne még idejében megérteni, hogy mi bizonyos értelemben kivétel kell hogy legyünk a piaci termelés törvényei és hatása alól, hogy — bármennyire nehezíti is ez az életet, mert újabb kötelezettségeket ró ránk — meg kell tartani, menteni, vagy fel kell újítani valamit a háborút követő évek idealizmusából, mert a nemzeti kulturális intézmények hiánya többek között azt is jelenti, hogy azok a gátak, amelyek társadalmi rendszerünkben az egész népeket úgy-ahogy megvédik az elanyagiasodástól (vagy legalábbis módot nyújtanak a védekező akcióra), a kultúra degradálásától — ezek a gátak bennünket nem védenek, nekünk külön gátakat kell építenünk.

Annyi pénze pedig se a rádiónak, ismétlem, se Vajdaságnak nincs, és nem is lesz belátható időn belül, hogy egy ilyen ambiciózus akciót, öt nyelven teljes munkaérték-megtérítéssel finanszírozzon.

Csak az áldozatkészség segíthet, az lehet a fedezet a hiányzó különbözetre. (Itt inkább műsoron kívüli tevékenységre gondolok, semmi esetre sem arra, hogy a műsorban felhasznált szellemi termékért az alkotó ne kapja meg az ellenértéket.) Ennek elmaradása, pontosabban, a megfelelő akciók elmaradása az áldozatkészség híján A GEOMETRIAI SOR EGYRE GYORSULÓ ÜTEMÉVEL SZŰKÍTİ A TERÜLETET, AHOL VALAMIFÉLE NEMZETISÉGI KULTURÁLIS TEVÉKENYSÉG MÉG EGYÁLTALÁN ÉRDEKLŐDÉST KELTHET — és végső fokon kétségbe vonja a fennálló kulturális intézményeink társadalmi indokoltságát.

Ismétlem, az Újvidéki Rádió ügye nemcsak rádiós ügy, nem is csak nemzetiségi ügy!

Ezt kellene eszünkbe vésnünk, legalább annyira, hogy megértsük: ebben a rendkívül érzékeny és rendkívül szövevényes kérdésben, amit úgy hívnak, hogy nemzetiségek közötti viszony és nemzetiségi kultúra, a demokrácia mai fokán

nem lehet többé improvizálni. Azt, amire Vajdaságnak ezen a téren szüksége van, ma már nem nyújthatják a kabinetalkudozásokból és káderdossziékból született megoldások, de a politikai szélhámosság szélén járó pamfletek sem.

Az egészséges, reális, eredménnyel kecsegtető határozatok meghozatalához ma mindenekelőtt két dolog kell: teljes, demokratikus nyilvánosság és tudományos alap.

Ezért, ha szabad a végén valamit javasolni, talán ideje lenne már alapítani egy olyan tudományos intézetet, amely egyedül azt kutatná, figyelné, javasolná, hogy miként lehet egy több nemzetiségű közösségben a legtökéletesebben, a legharmonikusabban megoldani az emberek és kultúrák együttélésének kérdéseit.

Ezt az intézetet akkor kellett volna megalapítani, amikor a mezőgazdasági kutatóintézet indult, nyomban a háború után, tekintve, hogy a fontosságuk majdnem egyforma.

Mert az életnek itt a Duna és a Tisza mentén két alapvető feltétele van: a kenyeret termő föld és az itt élő népek békét termő barátsága.